

De klemmen van de lust

De ontwikkeling van het plezier sinds de seksuele revolutie

Gert Hekma
Universiteit van Amsterdam

Hoezo, seksuele revolutie?

De vorige seksuele revolutie ligt alweer 25 jaar achter ons. Alom leeft de mening dat geen land daar zo sterk van heeft geprofiteerd als Nederland. Alle seksuele verboden en taboes die het behoudende Nederland tot 1970 kende, waren binnen de kortste keren verdwenen. Dat gold voor seks buiten het huwelijk, voorbehoedmiddelen, abortus, pornografie, homoseksualiteit en wat dies meer zij. Sociologen beweren tegenwoordig dat het om een inhaalmanoeuvre ging: wat mensen al langer waren begonnen te doen, raakte in de periode van 1966 tot 1975 geaccepteerd. Het waren niet de seksuele gedragingen die in een stroomversnelling raakten, maar de opvattingen erover (Schnabel 1990). In dit artikel wil ik allereerst de vraag beantwoorden hoe het staat met het plezier, 25 jaar na de seksuele revolutie. Mijn antwoord zal zijn dat het daarmee beroerd is gesteld. Vervolgens zoek ik uitsluitsel over de vraag waarom het ondanks alle beloftes van seksuele vrijheid met de voldoening niet bijster wil vlotten.

Met de seksuele revolutie van de jaren zestig werd Nederland een permissieve natie. Nederlanders hoefden de kat niet meer in het donker te knijpen, maar konden zich onbeschaamd en zonder schuldgevoel storten in het erotische plezier. De opvattingen over seksualiteit hebben zich intussen in steeds vrijzinniger richting ontwikkeld. Tegenwoordig rapporteert de beeldbuis met veel omhaal over elke mogelijke seksuele variatie. Met de regelmaat van de klok zijn er uitzendingen over sadomasochisme, homo- en transseksualiteit, prostitutie, fetisjisme of exhibitionisme. Specialistische voorkeuren voor grote geslachtsdelen of anonieme seks hoeven geen geheim meer te vormen voor de modale Nederlander. De ontelbare mogelijkheden van de seks zijn in de media intussen uitentreuren behandeld. En nieuwe communicatiemiddelen bieden nieuwe vormen van erotische uitwisseling: minitel (Duyves 1993), telefoonseks, de pornografische 'virtual reality' van het internet. Het blijft evenwel allemaal seks op afstand. Tot fysieke consumptie

van het plezier van lijf tot lijf komt het hierbij hoogst zelden. Alle voorkeuren krijgen een prikkel, maar bevrediging ligt meestal niet in het verschiet.

De seksuele revolutie heeft ook een tegenbeweging op gang gebracht. Daardoor is het geweld en het misbruik dat met seks kan zijn verbonden en dat voorheen verborgen was gebleven, aan het daglicht getreden: verkrachting, incest, seksueel misbruik van kinderen, de zogenaamde ongewenste intimiteiten (Draijer 1988). De onprettige kanten van de seks zijn volop belicht met schandalen als Oude Pekela (Rossen 1989), de Bolderkar, Epe. Daarenboven heeft aids een domper gezet op een ongeremde beleving van het plezier. De trammelant rond seksueel geweld, misbruik van kinderen en aids geeft de grenzen van toekomstige seksuele mogelijkheden aan. De verhoudingen tussen mannen en vrouwen, tussen kinderen en volwassenen of tussen volwassen mannen onderling zijn niet dusdanig dat ze hun seksuele verlangens onbekommerd beleven.

Seksueel plezier in het huidige tijdsgewricht

In hoeverre heeft de prikkelwerking van de buis nu effect op het alledaagse seksuele gedrag? In sommige kringen, in het bijzonder homoseksuele, heeft het plezier zich sinds 1970 sterk ontwikkeld maar daar heeft de televisie geen leidende rol bij gespeeld. De promiscuïteit van homomannen in de jaren zeventig is vooral door de erop volgende aids-epidemie legendarisch geworden. In zeer beperkte kring heeft het seksuele gedrag toen radicale vormen aangenomen en dat heeft zich tot op heden voortgezet. Maar voor de meeste hetero's en homo's geldt dat niet, aldus blijkt uit recent sociologisch onderzoek naar de seksuele gewoontes van de gemiddelde Nederlander, Fransman, Engelsman of inwoner van de Verenigde Staten. De televisie heeft waarschijnlijk een miniem effect gehad op de verandering van de gedragingen. Wel lijkt ze in Nederland bij te dragen aan een liberalisering van opvattingen over seksualiteit.

De cijfers die Kinsey in de jaren veertig verzamelde over het seksuele leven van Noord-Amerikanen, vormden een prelude op de ommekeer van de jaren zestig. Zijn cijfers waren schokkend want het merendeel van de bevolking had zich bezondigd aan overtreding van de zedenwetten zoals die toen in de Verenigde Staten golden (Kinsey 1948 en 1953). De nieuwste cijfers vertonen een tegengesteld beeld. Het seksuele leven van de gemiddelde Westerse burger blijkt niet alleen heel mager vergeleken met de mogelijkheden die de beeldbuis toont, maar zelfs achter te blijven bij wat de naoorlogse generatie aan seks zou hebben geproduceerd. Nu waren Kinsey's cijfers niet zo betrouwbaar volgens de huidige rekenmeesters van de seks, maar zelfs al waren zijn gemiddelden net zo laag geweest als die van vandaag de dag, dan nog zijn de huidige cijfers een klap in het gezicht van een ieder die in de seksuele revolutie gelooft.

Voor Nederland is het volgende geconstateerd. Het gemiddeld aantal heteroseksuele partners dat mensen gedurende hun leven hebben gehad, ligt voor

mannen op 11 en voor vrouwen op 4 (Van Zessen & Sandfort 1991:50). Vrijwel dezelfde cijfers zijn vastgesteld voor Frankrijk, en iets lagere voor Groot-Brittannië en de Verenigde Staten (Spira 1993:134; Wellings 1994:94; Michael 1994:102-103). De leeftijd van de ondervraagden loopt van 18 tot ongeveer 60 jaar, wat wil zeggen dat de geringe ervaring van de jongste groep de gemiddelden enigszins negatief beïnvloedt. Daar is weer tegen in te brengen dat de meeste mensen voor hun dertigste vrijwel al hun partners opdoen. De discrepantie tussen wat mannen en vrouwen naar eigen zeggen in bed praktizeren, duidt erop dat deze cijfers met een behoorlijke korrel zout moeten worden genomen. De respondenten lijken behoorlijk om het werkelijke getal van hun heteroseksuele partners heen te draaien. Laten we aannemen dat mannen en vrouwen de seksuele zaken in gelijke mate verkeerd voorstellen, dan ligt het gemiddeld aantal seksuele partners van het andere geslacht gedurende iemands leven in Nederland op 7 of 8. Op de vraag wat ze eigenlijk doen, is het antwoord al even verbazend: naast recht op en neer meestal orale seks en verder niks. Volgens de Angelsaksische onderzoekers is de orale seks een recente toevoeging aan het repertoire (Wellings 1994:162; Michael 1994:142). Anale seks is voorbehouden aan een kleine minderheid: ongeveer een achtste van de hetero's heeft zich er ooit aan gewaagd (Wellings 1994:165; Michael 1994:147-148; Spira 1993:133). Andere seksuele variaties zoals sadomasochisme komen in zulk sociologisch onderzoek meestal niet eens in beeld (wel bij Spira 1993:201).

Homoseksualiteit komt ook bij aanzienlijk minder mensen voor dan Kinsey vaststelde. Telde Kinsey nog 4% van de mannen en 2% van de vrouwen die exclusief homoseksueel waren, en respectievelijk 50% en 20% die wel eens wat in die richting gedroomd of gedaan hadden, in het huidige onderzoek zijn die cijfers sterk gedaald (Kinsey 1948:650 en 1953:487-488). In Nederland benoemt 4% van de mannen zich als min of meer exclusief homoseksueel en een half procent van de vrouwen, terwijl 5,5% van de mannen en 0,8% van de vrouwen naar eigen zeggen homoseksuele contacten heeft gehad (Van Zessen en Sandfort 1991:45). In Frankrijk voelt bijna 5% van de mannen en bijna 7% van de vrouwen zich seksueel aangetrokken tot de eigen sekse, wat een ongehoorde omkering is van de gebruikelijke sekse-verhoudingen. Bij de vraag naar homoseksueel gedrag (minstens éénmaal in het hele leven) ligt het cijfer voor mannen een fractie lager en zakt het voor vrouwen zelfs naar 2% (Spira 1993:136,138). Voor Engeland liggen de cijfers voor homoseksuele aantrekking op 1% voor de mannen en op een half procent voor de vrouwen, terwijl 6% van de mannen en 3% van de vrouwen zegt ooit zulke contacten te hebben gehad (Wellings 1994:183, 186). De Engelsen doen vaker dingen waar ze geen trek in hebben, terwijl de Fransen er juist niet aan toekomen om te doen waar ze wel zin in zouden hebben. Als ze tenminste de waarheid spreken en daaraan kunnen we oprecht twijfelen.

Er bestaat kennelijk een geweldige discrepantie tussen wat de modale burger doet en datgene waarnaar hij met rode koontjes kijkt. Alle voorbeelden van de beeldbuis lossen op in het zwarte gat van de modale slaapkamer. De moraal

heeft tijdens de seksuele revolutie de praktijk bijgebeend, nu lijken praktijk en moraal weer mijlen uit elkaar te liggen. Misschien is een nieuwe seksuele revolutie nodig om het gat te dichten, maar het lijkt er niet op dat zoiets op korte termijn gaat gebeuren. Naar mijn idee blijft de levensgrote discrepantie tussen beperkte praktijk en permissieve moraal bestaan vanwege een aantal typische kenmerken van het westerse seksuele benul waardoor mensen nauwelijks praktizeren wat ze verlangen.

Vanzelfsprekend is er één in het oog springende verklaring waarom mensen niet dat doen waarvan ze dromen. Spelen in de fantasie is gemakkelijker dan spelen met de werkelijkheid. Dit was één van de redenen waarom dokters en pedagogen zich zo bezorgd maakten over de zelfbevrediging: zichzelf helpen kan vrijwel altijd en overal, met een ander aan de slag gaan vereist aanzienlijk meer voorbereiding. Het verlangen in de fantasie oproepen gaat simpeler dan het in de praktijk uitvoeren. Een adequate vorm vinden voor gewelddadige seksuele voorstellingen is een hele opgave. Bovendien reikt de fantasie vaak verder dan wat de werkelijkheid toestaat. Heel weinig mensen die in de verbeelding opgewonden raken van verkrachting, willen het aan den lijve mee maken. Tussen droom en daad gaapt een kloof die niemand kan overbruggen, maar desalniettemin blijft het de vraag waarom zo weinig mensen zelfs een poging wagen dromen en daden wat dichter bij elkaar te brengen. Mijns inziens ligt dat mede aan de beperkingen van moderne seksuele voorstellingen.

Vijf hedendaagse noties van de seks

Ik wil een aantal remmen onderscheiden op een ongedwongen omgang met seksualiteit. Het seksuele besef waar de westerse cultuur mee leeft, kent vijf aspecten die de beperkende houding ten opzichte van het seksuele plezier mede kunnen verklaren. In het westerse denken gaat seksualiteit allereerst door voor een mannelijk voorrecht en ten tweede voor een uitdrukking van liefde. Het seksuele verlangen zou ten derde in de menselijke natuur zijn vastgelegd en in de vierde plaats een privé-karakter hebben. Ten slotte is er meestal sprake van een ontkenning van het verband tussen seks en geweld. Deze vijf noties zijn in toenemende mate omstreden, in het bijzonder de eerste en de derde. Deze opvattingen zijn vanzelfsprekend lang niet allemaal alleen typerend voor de westerse cultuur; van sommige ervan heeft de moderne samenleving zich misschien al meer losgezongen dan enige andere samenleving.

Sekse en seksualiteit

Seksualiteit is sinds onheuglijke tijden vooral een mannelijk privilege en een uitdrukking van macht van mannen over vrouwen (voor een uitzondering zie Wecker 1994). Daarnaast stond het hun soms vrij om jongens of mannen van een lagere klasse, zoals slaven, seksueel te gebruiken. Gelijkwaardige relaties

tussen mannen en vrouwen, bijvoorbeeld in het huwelijk, zijn misschien soms op individuele basis mogelijk geweest, maar tot in de jaren vijftig gold in Nederland en elders de regel dat de vrouw verplicht was haar man te gehoorzamen. Volledige gelijkwaardigheid tussen mannen en vrouwen is nu het westerse ideaal, maar gerealiseerd is het nog helemaal niet. Dat blijkt nergens duidelijker dan op het gebied van seksualiteit. De verhoudingen op heteroseksueel gebied zijn recent misschien veranderd in de zin dat jongens en mannen meer rekening houden met de wensen van vrouwen (Vennix 1989), maar ze nemen in de regel nog steeds het initiatief tot de seks. Anderzijds blijven de meeste vrouwen in een afwachtede of afwijzende houding steken waardoor heteroseksuele toenaderingen problematisch blijven. Zolang de attitudes van de beide seksen met betrekking tot seks zo sterk uiteenlopen, blijft de heterowereld een slagveld van mannen en vrouwen die zich niet onbekommerd kunnen laten gaan in liefde of lust.

Dit onderscheid tussen mannen en vrouwen dringt zich heel duidelijk op in de prostitutie- en homowereld. Op de walletjes zijn achter de ramen nog geen mannen (behalve transseksuele) gesignaleerd die een mannelijke of vrouwelijke klantenkring bedienen. Homoprostitutie bestaat verscholen in bordelen en een geregelde prostitutie van mannen voor vrouwen is in Nederland, net als elders, vrijwel afwezig (vgl. Osté 1989). Terwijl de wereld van de homomannen een levendig en uitgebreid circuit voor het seksuele plezier heeft voortgebracht, met donkere kamers, parken, feesten en folterkelders, ontbreekt dat aan de lesbische kant vrijwel geheel en al. Pogingen om voor lesbiennes donkere kamers te installeren of parken voor de lollepotterij aan te wijzen, zijn mislukt. De vrijblijvende omgang van homomannen met seks is door geen enkele andere groep gerepliceerd, door de hetero's niet omdat de verhoudingen tussen mannen en vrouwen nog volstrekt scheef liggen en door de lesbiennes niet omdat zij als vrouwen dat seksuele gemak niet hebben ontwikkeld.

Het kan nog lang duren voordat seksuele genoegens even vrijblijvend zullen zijn als sportieve spelletjes. Zeker nu in het onderwijs meisjes leren om 'nee' te zeggen tegen seksuele toenadering en jongens om zich daar bij neer te leggen, lijken zowel voor lesbiennes als voor hetero's de kansen op een lossere omgang met seks voor langere tijd verkeken. Het zou verstandiger zijn om kinderen 'ja' te leren zeggen tegen de seks; wie eenmaal 'ja' kan zeggen, begrijpt vanzelf wel wanneer het 'nee' is, terwijl iemand die alleen maar 'nee' heeft leren zeggen, nooit weet wanneer het 'ja' zou kunnen zijn. Zulke programma's continueren de seksuele ongelijkheid tussen mannen en vrouwen en veranderen weinig aan de dramatische situatie op het slagveld van de seksen.

Ondanks alle overgeleverde ideeën over vrouwelijke seksualiteit, vallen er groepen vrouwen te signaleren die hun seksualiteit exploreren en daarmee experimenteren (Snitow 1983). Het sadomasochisme dat onder lesbische vrouwen nu ruim anderhalf decennium wortel heeft geschoten en onder hen is erkend als een legitieme seksuele optie, verspreidt zich onder hetero-vrouwen (Samois 1981). 'Lipstick-lesbiennes' doorbreken de scheiding van object en subject, van

vrouwelijk en mannelijk in hun seksuele vormen. Seksuele voorkeuren voor fetisjisme (Squires 1993) en exhibitionisme (Van Weelden 1993) die voorheen voor exclusief mannelijke perversies doorgingen, hebben onder vrouwen aanhangers gevonden. Er zijn steeds meer vrouwen die zelf actief op pad gaan om hun seksuele voorkeuren te beleven, maar ze blijven vooralsnog een kleine minderheid.

Seks en liefde

Uit de verschillende onderzoeken naar het seksuele leven blijkt dat de meeste mensen vinden dat seks en liefde nauw met elkaar verbonden dienen te zijn. Ze geven aan hun partner seksueel trouw te willen blijven. Dit besef stamt in haar extreme vorm uit de Middeleeuwen. Op het moment dat de katholieke kerk haar greep op het seksuele leven van de gelovigen ging verstevigen, bloeiden allerlei, vooral literaire vormen van liefde op in de westerse wereld. De bekendste zijn de hoofse liefde van de troubadours, de spirituele liefde van de mystici en de tragische liefde zoals bezongen in het epos van Tristan en Isolde. De eerste twee vormen van liefde zijn asexueel, de derde verbindt de liefde met de dood. Hoe mooi zulke liefdesidealen ook mogen klinken, ze hebben één ding gemeen: de seks komt er bekaaid af. In de hoofse liefde vlamt het vuur van de liefde steeds hoger op, maar komt het idealiter niet tot seksuele handelingen. In de spirituele liefde die is gericht op een goddelijk wezen, is vleselijke vereniging een onmogelijkheid. Met de tragische liefde loopt het meestal slecht af, al voordat er seks in het spel was. Deze vormen van liefde hebben een rode draad getrokken door de westerse geschiedenis en een diepgaande invloed gehad op de literatuur waarin van vrijblijvende seksualiteit hoogst zelden sprake was. Romantische passies borduurden voort op het thema van de hoofse liefde zoals fatale hartstochten aanknoopten bij de tragische liefde. De idealen van de liefde die een hoge vlucht hebben genomen in de westerse cultuur, stonden tegelijk een soepele ervaring van seksualiteit in de weg. Seks werd soms gezien als het ultieme einddoel van de liefde en soms als iets dat haar bezoedelde, maar zelden als een op zichzelf staande verrijking van het leven (Rougemont 1939; Paz 1994).

Hoge liefdesidealen kenmerken ook de huidige generaties. De overgrote meerderheid van de Nederlanders houdt het uit overtuiging bij één partner (Van Zessen 1991:99). Daarnaast zijn er waarschijnlijk ongeveer evenveel mensen die het zonder seks doen vanwege hun geloof in de liefdesgod als mensen voor wie de liefde een aardige bijkomstigheid in hun seksleven is. Fransen zijn iets trouwelozer en overspeliger, maar ook van hen gelooft nog 60% in seksuele trouw (Spira 1993:145). Onder de Engelsen heeft de seks eveneens een exclusief karakter. Hun maximale promiscuïteit is het onderhouden van twee relaties naast elkaar (Wellings 1994:115).

In de cultuurgeschiedenis is het een onmogelijke eis gebleken om seks en liefde te verbinden, omdat de liefde tendeert naar verbreding en de seks naar toespitsing. De liefde is voor het leven en heeft betrekking op een wederzijdse overgave waarbij twee personen volledig betrokken zijn. Het seksuele verlangen streeft

meestal juist naar verbijzondering. Daarbij gaat het om wat in de sociologie wel een seksueel script is genoemd, een gedetailleerde voorstelling van wat als opwindend wordt ervaren (vgl. Gagnon 1973). De prikkeling heeft in de eerste plaats betrekking op een handeling, een karaktertrek, een situatie, een lichaamsdeel of kledingstuk. Opwinding ontstaat meestal niet door de totale persoon die wel voor de liefde nodig is, maar door een bepaald aspect van die persoon, een handeling of een situatie waarbij een persoonlijke invulling er minder toe doet. In de tweede plaats heeft de opwinding de tendens van doel te veranderen. Het verlangen is even beweeglijk als de liefde stabiel zou moeten zijn. In het plezier zoekt men gewoonlijk, nadat een bepaald seksueel doel is bereikt, een andere, weliswaar vaak vergelijkbare, aanleiding.

Seksueel verlangen en liefde staan op gespannen voet, want zo veranderlijk als het verlangen is, zo duurzaam wil de liefde zijn. De liefde bouwen op het verlangen is als heien in een moeras. En het inkapselen van de seks in de liefde is als een tijger opsluiten in een te kleine kooi. Wat is toch de reden dat we de liefde blootstellen aan de capriolen van de lust en dat we de seks laten vastlopen in het ideaal van de liefde? Waarom brengen we de liefde onnodig in gevaar en slopen we tegelijkertijd het verlangen? De onmogelijke liefde is een zeer toepasselijke omschrijving voor de moderne idealen omdat het verknopen van zulke tegengestelde emoties als liefde en verlangen inderdaad een ondoenlijke opgave is. Onmogelijk is het om in een liefdesverhouding de vlam van het verlangen bij voortduring te laten branden en om bij de lust steeds de liefde in acht te nemen.¹

Seks en privé

In de twaalfde eeuw vond een anti-seksuele revolutie plaats waarna de liefde tot het hoogste ideaal werd verheven. De achttiende-eeuwse Verlichting valt te beschouwen als een nieuwe revolutie waarbij pro- en antiseksuele elementen elkaar in evenwicht hielden. Met betrekking tot seksualiteit was er sprake van een zekere liberalisering. Over buitenechtelijke en homoseksuele relaties, volstrekt verdoemd voor de achttiende eeuw, dacht men minder negatief dan voorheen. Maar voor de zelfbevrediging gold precies het omgekeerde. Wat niemand voorheen bijzondere aandacht had geschonken, kwam in het brandpunt van de belangstelling te staan. Dominees, dokters en opvoeders begonnen in koor voor de gevaren van de 'onanie' te waarschuwen.

In de discussie over masturbatie traden twee elementen van het moderne seksuele benul aan het daglicht. In de eerste plaats was de praktijk van de zelfbevrediging nauw verbonden met ideeën over natuur. Niet uit zichzelf, maar door het slechte voorbeeld van anderen kwamen kinderen tot de onanie. Kuisheid was natuurlijk, lust onnatuurlijk. Naar de wetten van de natuur dienden de kostbare stoffen die met de masturbatie werden vergooid, juist voor de opbouw van het lichaam. De onanie leidde uiteindelijk tot de dood omdat het zaad dat essentieel was voor een volgroeid lichaam, niet de groei, maar het plezier diende (Tarczylo 1983; Stengers & Van Neck 1984; Hekma 1988).

Het tweede element van het moderne seksuele besef dat uit de tijd van de Verlichting stamt, is de nauwe verbinding die tot stand kwam tussen privé-wereld en seksualiteit. In de plaats van allerlei strafbepalingen over natuurlijke en tegen-natuurlijke ontucht kwamen er ten tijde van de Franse revolutie twee nieuwe zedendelicten. De eerste was een verbod op de 'bevordering van de ontucht van minderjarigen' dat tegen de prostitutie was gericht, en het tweede was 'de openbare schennis der eerbaarheid'. Het gaat hier om het tweede artikel: onder deze titel verbood de wetgever alle openbare uitingen van seksualiteit die naar de nieuwe ideologie vrij waren voorzover ze binnenskamers bleven, onzichtbaar voor anderen die er ook niet 'huns ondanks' getuige van mochten zijn. In ruimer politiek verband was een taakafbakening ingebouwd tussen een publieke sector die de verantwoordelijkheid van de staat was, en een private wereld die onder het gezag van de vader stond.

Met het artikel tegen openbare schennis der eerbaarheid – hoe ouderwets klonken de nieuwe wetten nog – kreeg de seksualiteit een vaste plaats in de privé-wereld waar het de vader vrij stond zijn gezag ook seksueel te misbruiken. Zo was verkrachting binnen het huwelijk tot voor kort niet strafbaar. En om terug te komen bij de zelfbevrediging: die viel in het nieuwe systeem buiten de publieke orde en zou dus geheel vrij moeten zijn, maar de opvatting dat de onanie een ernstige ziekte was, bood de mogelijkheid om de masturbatie weliswaar niet langs juridische weg, maar wel langs medische of pedagogische weg te bestrijden (vgl. Donzelot 1977). Temeer daar het volgens de opvattingen van de onaniebestrijders meestal om onschuldige kinderen ging die door verkeerde sociale omstandigheden met het kwaad waren besmet.

Seks met een openbaar tintje is opwindend zoals de meeste personen wel eens ervaren zullen hebben. Ondanks het feit dat mensen seks in het openbaar bedrijven en daar plezier aan beleven, zijn er wetenschappers die met de neus in de wind beweren dat het privé-karakter van seksuele intimiteit een universeel verschijnsel is (Schiefenhövel 1994). Het is evenwel een westerse, en kennelijk ook een wetenschappelijke, misvatting die het plezier in die richting drijft en niet het verlangen. Wie de Walletjes in Amsterdam kent, weet hoe openbaar seks kan zijn. En wie de ontmoetingsplaatsen van homomannen heeft bezocht, weet hoe massaal en bevredigend publieke vormen van seks kunnen zijn. Daar is helemaal niks mis mee, het is een bepaalde opvatting om daar geen heil in te zien en het bij de wet te verbieden.

De idee dat seksueel plezier tot de binnenwereld behoort is zo ingeslepen dat het nauwelijks gerelativeerd is, niet in de politiek en niet in de wetenschap. Pas sinds kort komt er een politieke discussie op gang, en voorsnog hoofdzakelijk in Nederland, over openbare vormen van plezier: over afwerkplekken en straatprostitutie, over ontmoetingsplaatsen en donkere kamers van homomannen (Duyves 1992). Voorlopig is de algemene houding dat zulke publieke vormen van lust bijna niet te bestrijden zijn, en dat ze daarom het beste buiten het zicht van de mensen verstopt kunnen worden. Nog nauwelijks is er iemand op het

idee gekomen om de lol en de lust die zozeer tot het openbare leven behoren, weer integraal deel uit te laten maken van het stedelijke flaneren. Voyeurisme en exhibitionisme vormen het erotische spel dat het urbane leven opwekt en warm maakt. De praktijk om het te verbannen naar afwerkplekken en donkere kamers berooft de binnensteden van een lokker die publieke vormen van erotisch verkeer meer nog dan de etalages van warenhuizen bieden. Er is een tijd geweest dat in de grote steden de erotiek op straat lag. Leidsestraat, Kalverstraat en Utrechtsestraat in Amsterdam waren ooit het domein van nachtvlinders van het vrouwelijke geslacht die op zoek waren naar cliëntèle en die concurreerden met nichten die het ook wel voor niks met de klanten van de dames wilden doen. Ondanks het verbod op tuppelen was de straat indertijd bij nacht een lusttoneel, meer dan tegenwoordig het geval is. In sommige uithoeken is een tegenbeweging zichtbaar die zich weer bekommert om het erotische gehalte van het openbare leven, maar of daaruit vormen en rituelen van plezier voortkomen die het stedelijk leven weer verleidelijk maken, valt nog te bezien.

De 'coming out' ofwel het kleur bekennen van homomannen en lesbische vrouwen is een fascinerende vorm van overschrijding van de grens tussen privé en openbaar (zie Gross 1993 en Hekma 1994b). Hoewel het slechts om mondelinge mededelingen gaat en helemaal niet om seksuele praktijken die publiekelijk worden bedreven, bestaan er van heterokant reeds ernstige bezwaren tegen het bekennen van seksuele voorkeuren in een openbare context. Het kleur bekennen zou in geen enkele andere context dan de slaapkamer terzake doen en daarbuiten is het een provocatie. Naar de stilzwijgende afspraak dat iedereen hetero is, hebben homomannen en lesbische vrouwen zich te plooiën omdat hun seksuele ervaring er in een openbare context niet toe doet. Het is een eenkennig argument, zeker in een wereld die zo openlijk spreekt over heteroseksuele voorkeuren: met het ritueel van het huwelijk, de ideologie van het gezin, maar ook in roddelbladen en op de beeldbuis. De idee dat de seksuele preferentie er niet toe doet en geen openbare zaak hoort te zijn, is het privilege van hen die onbekommerd over hun eigen seksuele voorkeur praten en daarbij niet gestoord willen worden door anderen die er een andere mening en een andere voorkeur op na houden (vgl. Hekma 1994a).

Seksueel plezier is vermaak dat zich even goed buitens- als binnenshuis kan afspelen. Maar in de westerse wereld hebben openbare vormen van seks een laag aanzien. In andere culturen heeft er wel ruimte voor bestaan, zoals met tempelprostitutie of rituele initiaties (vgl. Van Baal 1966 en Herdt 1984). Of gewoon omdat de badplaats bij de rivier of de bosjes achter het dorp de leukste plekken waren voor de lust. Voor openbare seks zijn elders culturele vormen gecreëerd en speciale ruimtes gereserveerd, maar in de westerse wereld is er weinig plaats voor ingeruimd.

De natuur van de drift

Het geloof in de natuur van de seks is in de westerse samenleving stevig verankerd. Maar seks is niet natuurlijk, hoe lichamelijk het ook is. Al te gemakkelijk spreken we van 'driften' en 'instincten' en bij seksuele voorkeur van 'geaardheid'. Maar de seksuele voorkeur zit noch in de aarde noch in de natuur maar in ons betekenisstelsel. En van de driften die zo diep in de mens verborgen zouden liggen, komt bij nogal wat mensen helemaal nooit iets naar de oppervlakte. De meeste mensen hebben hun seksualiteit goed in de hand, en de minderheid voor wie dat niet het geval is, lijdt eerder aan sociale dan aan lichamelijke gebreken. Ondanks een honderdjarige speurtocht is er nooit ook maar een spoor van bewijs gevonden voor de biologische bepaaldheid van seksuele voorkeuren en alle onderzoeken van de Swaabs en Slobs die keer op keer met veel rumoer de voorpagina's haalden, blijken een paar jaar later weerlegd of vergeten. Maar elke keer staan journalisten die niet het minste benul hebben van de aard van de drift maar heilig geloven in seksuele alchemie weer op om te beweren dat het ultieme bewijs eindelijk is gevonden. Het merkwaardigste aan die natuur is de grote overeenkomst die het vertoont met de gebrekkige seksuele noties van de moderne wetenschap: hetero's zijn de norm, homomannen de variatie die verklaring behoeft en lesbiennes vallen buiten het vizier van microscopen en genendetectors. De 'essentialist' Simon LeVay (1993) heeft recent een overzicht geschreven over de biologie van sekse en seksuele voorkeur waaruit duidelijk naar voren komt dat vrijwel alle 'feiten' omstreden veronderstellingen zijn en dat het causale verband tussen de veronderstelde feiten nog helemaal moet worden gevonden.

Op deze biologische grondslagen is de seksuele opvoeding in het moderne onderwijs verworden tot een uitleg over de fysiologie en werking van de geslachtsorganen. Dat zegt net zo weinig over het seksuele plezier als een verklaring van de werking van een motor over de rijkunst. Aardig, maar onnuttig. Kennis van de werking van het geslachtsapparaat leert kinderen niets over verleiding en toenadering, over seksuele genoegens die al dan niet de moeite van het vervolgen waard zijn, over dingen die ze al dan niet willen. Hoe verover je een leuke jongen, hoe raak je een vervelende jongen kwijt, hoe krijg je ten slotte gedaan waar je zin in hebt en hoe vrij je veilig, dat zijn de vragen waar het in de liefde en de seks om gaat. Voor seksuele functiestoornissen kun je je nog altijd vervoegen bij je beste vriendin, of in uiterste nood bij een huisarts.

Het toppunt van de naturalisering van de seks zijn de campagnes die de overheid tegenwoordig voert om seksuele intimidatie te bestrijden: 'seks is natuurlijk, maar niet vanzelfsprekend'. Seks lijkt mij vanzelfsprekend, maar allerm minst natuurlijk. Het onnatuurlijke van de seks blijkt alleen uit het feit dat we moeten leren dat seks natuurlijk is. Er bestaat ook in moderne samenlevingen een vrijwel onuitroeibaar vooroordeel over het natuurlijke van de seks. Deze voorstelling van zaken maakt het mannen juist gemakkelijker vrouwen seksueel te intimideren omdat ze daarmee het excuus hebben dat ze niet anders kunnen en dat hun seksuele driften hen op het verkeerde pad brengen. Het spreken over

seks in termen van natuur bevestigt mannen in hun mannelijke seksualiteit en bevordert seksuele intimidatie in plaats van die te bestrijden. De alcoholische context van de spotjes op de beeldbuis bevestigt nogmaals de seksuele hulpeloosheid van de moderne man en vrouw en versterkt hun zelfstandigheid allerminst.

Mary Douglas (1973:93) heeft ooit gesteld dat de seksuele mogelijkheden van de mens misschien wel zijn minst natuurlijke zijn. Desalniettemin gelooft de moderne mens heilig in de natuurlijkheid van de seks. Het is een rampzalige denkwijze die het seksuele plezier aan stuurloosheid overlevert. Dergelijke argumenten hebben de emancipatie van homoseksuelen nauwelijks bevorderd. Ze hebben er integendeel soms toe geleid dat dokters gingen zitten knoeien in de lichamen van homomannen. En zulke argumenten zullen vrouwen ook niet helpen in hun strijd tegen seksuele wangedragingen van mannen. Het bezorgt mannen vooral een gemakkelijke uitvlucht.

Het geweld in de seks

De vijfde component van het moderne seksuele benul is de voorstelling dat seksualiteit vooral mooi en bevredigend is. Met de idee van bevrijding die onder 'seksueel enthousiasten' (vgl. Mooij 1993) leeft, ontkennen ze de gevaarlijke en lelijke kanten van de seks. Seksualiteit is tegenover macht gesteld en synoniem gemaakt met individuele vrijheid. De gewelddadige en onbevredigende aspecten van het seksuele verkeer zijn in de jaren zestig naar de achtergrond verschoven maar het feminisme heeft ze weer met volle kracht naar voren gebracht in de jaren zeventig. Toch leeft in de moderne discussie over seksueel geweld de idee voort dat er seks zonder geweld kan bestaan en dat het vooral zaak is de erotiek ervan te bevrijden. Juist een conservatieve stroming die in seks de bron van het kwaad ziet, onderkent de nauwe verbinding van seksualiteit en geweld. Maar zij gebruikt dat inzicht om de lust te verdoemen.

Het is allereerst de markies de Sade (1795) geweest die met verve en vasthoudendheid heeft gewezen op het intrinsiek gewelddadig karakter van de seks en op de erotiserende werking van geweld. De wellust brengt niet alleen geluk, maar ook ongeluk. Hij heeft een fundamenteel ambivalent karakter. Sade's opvatting is pas anderhalve eeuw later weer in de filosofie opgenomen (LeBrun 1986), na in de erotische literatuur van de negentiende eeuw ondergronds te hebben voortgewoekerd. Het werk van Baudelaire, Flaubert, Wilde, en Proust is ervan doordrongen (Praz 1970). De herontdekking en heruitgave van Sade's werk door Apollinaire heeft eerst de filosofie en later ook de sociologie (Maffesoli 1982) weer op zijn spoor gezet. De betekenis ervan is eenvoudig en duidelijk. Seksualiteit heeft twee kanten: ze is goed en kwaad, ze brengt geluk en misère en in pijn kan plezier liggen zoals uit lust onlust kan voortkomen. Wie de nare kanten van de seks niet erkent en ervaart, zal nooit de volle bloei en schoonheid ervan beleven. Het is een visie waarvan de implicaties evenwel niet direct voor de hand liggen. Het vereist een sociale erkenning van de onprettige en gewelddadige

kanten van de seks. In plaats van de onstuimigheid van de lust te ontkennen, zouden we er een plek voor kunnen vinden in de huidige samenleving.

Geweld heeft nu vooral een negatief imago: het wordt met kracht afgewezen en met verve onderdrukt. Het lijkt een onverstandige strategie omdat verdrongen vormen van geweld in verwrongen gedaante weer terugkeren: als seksueel geweld, incest, lustmoord en andere drama's van liefde en seks. Geweld is vooral een probleem van vorm en betekenis, en omdat er geen vormen aan zijn gegeven en geen betekenissen voor zijn ontwikkeld, ontstaan er onoplosbare moeilijkheden die juist door negatie of afwijzing onbeheersbaar worden. Lust is niet enkel liefde en niet alleen geweld, maar pendelt er tussen in. Maatschappelijke keuzes bepalen mede hoe wreed de seks is en hoe fluwelig het geweld. De progressieve mythe dat seks lief en aardig is en de conservatieve dat ze vies en voos is, leveren een egelstelling op. Vanwege de miskenning van het ambivalente karakter van de lust hebben de westerse samenlevingen er nooit goed vorm en betekenis aan kunnen geven. Seksueel geweld is een probleem gebleven omdat de antwoorden daarop even onbeholpen zijn als de vormen die het heeft aangenomen.

De Sadeaanse inbreng verandert de vraag: het gaat niet langer om bestrijding van seksueel geweld, maar om de vraag welke vormen voor lust en geweld worden gevonden. Er is nog geen aanzet voor een antwoord op deze fundamentele vraag. Voorlopig bieden geritualiseerde vormen van s/m de enige leidraad voor een culturele vormgeving van seksueel geweld. Maar dit antwoord roept in de contemporaine context weer haar eigen problemen op en biedt vooralsnog geen uitweg uit de misère van het seksuele geweld.

Seks en nog eens seks

Foucault (1976) heeft de roep om seksuele bevrijding geanalyseerd als een onderdeel van een machtsgreep over de seks. Uit vrije wil leveren moderne mensen de meest 'intieme' geheimen uit aan allerlei instituties, van rechtbank en psychiatrie tot en met de praatprogramma's op de beeldbuis. Elke seksuele hervormer heeft steeds opnieuw het gevoel de eerste te zijn die de seks vrij maakt. Maar zulk optimisme blijkt keer op keer een bevestiging van een groeiende controle op het plezier en van vrijheid is uiteindelijk allerminst sprake. Het is een sombere maar overtuigende analyse gezien alle mislukte pogingen het seksuele geluk in de moderne samenlevingen deelachtig te worden. Het is een terechte analyse omdat het optimisme van de hervormers het gewelddadige en het treurige van de lust verdrong. Toch heeft Foucault (1984) zelf ruimtes gezocht waar enige vorm van zelfbeschikking mogelijk zou zijn. In het bijzonder zijn boek over de 'zorg voor het zelf' valt te lezen als een zoektocht naar een plaats die vrij is van institutionele controle.

De droeve kritiek dat seksuele bevrijding in de regel in haar eigen beperkingen vastliep, bepaalt de beperkingen van mijn conclusies. Seks maakt niet zonder

meer vrij. Anderzijds levert de idee dat ergens ruimte gecreëerd zou kunnen worden voor seksuele zelfbeschikking, een vrolijker uitgangspunt. Samengevoegd wijst het vooral op het belang van de ontwikkeling van lokale vormen van seksueel plezier waarbij de deelnemers vooral hun eigen gang gaan en zich weinig gelegen laten liggen aan institutionele controle. Tegelijk zal het belangrijk blijven om de politieke, culturele en ruimtelijke voorwaarden voor zulke vrijheden te scheppen en om sociale instituties zo om te vormen dat zelfbeschikking meer in het verschieft komt te liggen.

Seksuele zelfbeschikking betekent dat mensen in staat zijn – en over de mogelijkheden beschikken – om hun verlangens naar eigen voorkeuren vorm te geven en te beleven. Door de beperkingen van de huidige voorstellingen is van seksuele zelfbepaling nauwelijks sprake buiten plat getreden paden om. Volgens Amerikaanse onderzoekers biedt het huwelijk de beste kansen op bevredigende seks omdat het er de sociale vorm bij uitstek voor is onder de huidige omstandigheden (Michael 1994). Dat is een weinig opwekkende boodschap voor hen die daarbuiten hun plezier zoeken. Slechts een enkeling is in staat om de huwelijksdwang te omzeilen en in te gaan tegen heersende opinies als zou seks een natuurlijke, private zaak van liefde zijn. Daarom bestaat er een grote discrepantie tussen een libertaire moraal en een schrale praktijk. Tussen mannen en vrouwen bestaat grote ongelijkheid waardoor mannen noch vrouwen in staat zijn tot onbezorgde heteroseksuele omgangsvormen. De meeste mensen geloven nog steeds heilig in een seksuele natuur en denken daarom dat er aan de seks niks valt te leren of te cultiveren. Ze prikken zich vast op de hartstocht en menen dat seks buiten de liefde om niet hoort. De publieke sfeer blijft vooralsnog grotendeels verstoken van seksueel en erotisch plezier. Vrijwel niemand erkent ten slotte het geweld in de lust. Mensen die wel wat anders willen doen en denken, hebben moeite om op te tornen tegen zulke eenzijdige voorstellingen van het seksuele verkeer die zijn vastgelegd in wetten, regels en conventies. Er is, buiten het nachtleven en bepaalde uithoeken van de kunstsector, weinig expertise ontwikkeld over het vertalen van seksuele fantasieën in culturele praktijken, of over het toespitsen van ongeremde dromen op bevredigende daden.

Omdat de seksuele mogelijkheden zo gebrekkig en de seksuele mythen zo hardnekkig zijn, blijft er een kloof bestaan tussen moraal en praktijk. Sommige mensen trachten dit gat te dichten door zich met pornografie te behelpen. De meeste mensen komen niet verder dan in gespannen afwachting naar de buis kijken, maar ze schieten er niks mee op wanneer het op fysieke vormen van seks aankomt. Voorlopig is voor vrijgezellen de regel van het plezier de masturbatie, zoals voor Britse homomannen (Davies 1993:106). Daarnaast beredderen de meeste mensen zich met hun vaste partner (Michael 1994) terwijl anderen het seksuele plezier er helemaal aan hebben gegeven. De westerse cultuur praat graag en veel over liefde en lust, maar alle geklets kan niet verhelen dat de praktijk er nogal achteraan hinkt.

Seks en sport zijn twee sterk op elkaar gelijkende lichamelijke activiteiten:

van inspanning via climax en uitputting tot ontspanning. Voor de sport kennen we een bewuste socialisatie, de gymles, bestaan er velden en zalen en zijn er clubs en bonden met rituelen en regels. Daarnaast bestaat er maatschappelijke ondersteuning voor sportieve activiteiten, financieel maar vooral ook immaterieel. De media tonen een overweldigende belangstelling voor allerlei aspecten van de sport. De vraag is waarom het seksuele plezier nooit heeft gekregen wat de sport wel heeft. Waarom zijn er geen rituelen en regels voor de lust,² waarom is de seksuele initiatie afgeschaft en 'ontucht' met minderjarigen tot de ergste misdaad geworden, waar zijn de velden en zalen voor seksueel vermaak? Alleen in media-belangstelling zijn sport en seks aan elkaar gewaagd, met het essentiële verschil dat we van de sport vooral zien wat bij de seks meestal verborgen blijft, het fysieke contact.

Hoe groot is de kans dat het westerse seksuele besef van richting verandert en dat er plaats komt voor de socialisatie en cultivering van publiek seksueel plezier? Ik laat nogmaals de vijf genoemde thema's de revue passeren: sekseverhoudingen, liefde en seks, natuur en cultuur, openbaar en privé en het geweld in de lust.

Mannen hebben de dwingende zeggenschap over de seks verloren en vrouwen slagen er in hun seksuele voorkeuren naar voren te brengen. Er lijkt nog een lange weg te gaan van het slagveld van de seksen naar gelijkwaardige verhoudingen, maar vrouwen zijn aan een lange opmars begonnen waarbij ze steeds meer ruimte creëren voor seksueel plezier. De discussie over seksueel geweld bemoeilijkt van de andere kant een lossere omgang met de seks omdat daarin de seksuele rollen van mannen en vrouwen in de regel weer dwars tegenover elkaar zijn gesteld. Het resultaat van de strijd die ook binnen de vrouwenwereld wordt gestreden over de plaats van het plezier in het samenleven is vooralsnog onbeslist. Het lijkt vooral een jongere generatie meiden te zijn die, ongeremd door traditionele rolmodellen of treurige discussies, de erotiek opzoekt en de lust niet schuwt.

De liefde is een fraai ideaal. Aan een geliefde mooie beloften doen van eeuwige trouw hoort tot de stoutste dromen. Maar het blijft helemaal de vraag waarom zulke trouw altijd in seksuele termen wordt gesteld. Misschien omdat seksuele vrijmoedigheid zo lang tot de grootste taboes heeft behoord. Er is evenwel geen enkele reden om een liefde die seksuele trouw eist hoger te waarderen dan een liefde die door overspel wordt verfijnd of een liefde die de seks uitsluit. Lange tijd was de liefde verheven boven de seks, en nu lijkt alleen een monsterverbond van liefde en seks toelaatbaar. Misschien komt er een tijd dat de lust en de liefde ieder hun eigen weg kunnen gaan. In het milieu van homomannen was het laatste vanaf de jaren zestig tot en met de aids-epidemie in grote lijnen het geval. Na een periode van herbezinning lijkt nu de weg naar een verdergaande ontkoppeling van veilige pleziertjes en gepassioneerde liefdes weer open te liggen, alhoewel niet iedereen daarin gelooft (Sanders 1994).

Seks wordt nog steeds in de eerste plaats gedacht in termen van natuur. Seksuele voorlichting zit nu vooral in de hoek van de biologie. Het behoort zeker tot

de mogelijkheden dat het zwaartepunt ervan zich verlegt naar sociale vakken als maatschappijleer, geschiedenis, taal en literatuur, aardrijkskunde, lichamelijke opvoeding. Het bewustzijn dat seksuele voorlichting meer moet zijn dan kennis van een fysiologie van apparaten begint langzaam door te dringen. De belangstelling die aan de universiteit voor geschiedenis, sociologie en antropologie van seksualiteit begint te ontstaan, zal geleidelijk doordruppelen naar middelbaar en lager onderwijs.

Er vindt heel langzaam een verschuiving plaats van seks als uitdrukking van de natuur naar cultuur als vorm voor de seks. Omdat de seks zo natuurlijk zou zijn, is de regelgeving en cultivering rond het plezier minimaal ontwikkeld. Culturele vormen en instituties die het seksuele verkeer tussen en binnen de geslachten vereenvoudigen, ontbreken. Ongecompliceerd vorm geven aan verlangens is zo lastig omdat niemand het heeft geleerd en het nergens wordt gecultiveerd, omdat sekse-tegenstellingen het plezier nog steeds vergallen, omdat er geen ruimte voor is gereserveerd en omdat gevoelens van liefde de lust in de weg zitten. Bij zulke zwaar wegende beperkingen lijkt de opgave daar iets anders tegenover te zetten vrijwel onmogelijk. Het denken over seks in termen van natuur staat een mogelijke cultivering van het plezier behoorlijk in de weg.

Was de lust vooral voorbehouden aan een privé-wereld binnenshuis, tegenwoordig opereren er steeds meer groepen die geen boodschap hebben aan zulke 'vanille' seks. Het gaat daarbij niet alleen om bezoekers van tippelzones of cruisende homomannen, maar om mensen die bijzondere seksuele voorkeuren ontwikkelen. De Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming organiseert al geruime tijd spelavonden voor partnerruil, exhibitionisme, safe seks, s/m, travestie en transseksualiteit waarbij het in veel gevallen ook tot groepsgewijze en publieke vormen van seks komt. In het huidige uitgaanscircuit is een opvallende hausse te zien van feesten die gericht zijn op openlijke beleving van 'kinky' voorkeuren zoals sadomasochisme en fetisjisme. Er bestaat een groep mensen die inderdaad doet wat op de beeldbuis te zien valt. Steeds meer mensen die nu alleen nog met rode koontjes toekijken en op een afstand blijven, zullen zich binnen afzienbare tijd in deze wereld begeven. Daarvoor is imaginaire en feitelijke ruimte nodig. Het vereist een cultivering van het plezier waarvoor tot nog toe geen plaats was. Daarvoor zal steeds meer plek nodig zijn en de vraag zal rijzen waarom de overheid wel buurtcentra, volkstuinen en sportzalen in stand houdt, maar geen plaats biedt aan het seksuele plezier of de voorwaarden ervoor creëert in de openbare ruimte.

In de campagne tegen seksueel geweld van de Nederlandse overheid is het verbazingwekkend dat seks als natuurlijk wordt voorgesteld en geweld juist niet. Dat seks verleidelijk lijkt en geweld afstotend. Waarom heeft de naturalisering van culturele verschijnselen zulke verschillende gevolgen wanneer het over seksueel geweld gaat? Wat drijft in de Westerse noties de lust en het geweld zo ver uiteen terwijl er alle aanleiding bestaat het geweld in de seks en de seks in het geweld te herkennen? De campagne tegen seksueel geweld verlengt voor

onbeperkte duur het misverstand dat seks enkel voor vrede en vrijheid staat en dat van geweld geen erotische werking uitgaat.

Kunnen we binnenkort weer een seksuele revolutie verwachten? In ieder geval wijzigen de sekse-verhoudingen op seksueel gebied zich enigszins en dat zal gevolgen hebben voor het heteroseksuele verkeer. Hoewel het denken over natuurlijke seks de uitputting nabij is, zijn zulke ideeën zo ingeslepen in cultuur en spraakgebruik dat veranderingen op dit terrein, van natuurlijke seks naar seksuele cultuur, slechts heel langzaam zullen komen. Misschien zal de seksuele opvoeding wat sneller een groter evenwicht bereiken omdat het biologisch onderwijs te weinig inzicht biedt in wat belangrijk is voor veilig vrijen of seksueel plezier. Daarentegen wijzen de opvattingen over seksueel geweld en ontucht met minderjarigen op een verharding, en niet op een versoepeling van traditionele standpunten. Alle paniek die steeds weer de kop op steekt over tippelzones of over parken waar homomannen cruisen, duidt er op dat openlijke erkenning van publieke seks voorlopig in een ver verschiet ligt.

Vooralsnog hebben traditionele opvattingen over seksueel plezier de overhand op vernieuwende. Maar tegelijk komen er nieuwe groepen aanstormen die weinig boodschap hebben aan overgeleverde ideeën over liefde en lust en die grotendeels in stilte, zonder de barricaden van de politiek op te gaan, aan een volgende seksuele revolutie werken. Met culturele en technische middelen zoals wilde feesten, computers en telefoondraden. Een kwart eeuw geleden spoorden seksuele praktijk en moraal enigszins met elkaar maar intussen heeft een libertijnse moraal een preutse praktijk op een grote afstand gezet. Aanzetten om dromen en daden weer bij elkaar te brengen zijn er, maar ze leggen weinig gewicht in de schaal. De vijf bestaande ideeën aanvullen met de tegengestelde opvattingen zou al een hele stap vooruit zijn. De erkenning dat de lust ook vrouwelijk, cultureel, openbaar en gevaarlijk is en los van de liefde heel bevredigend kan zijn. Traditionele opvattingen over seks en liefde leiden evenwel een hardnekkig bestaan in de westerse cultuur zodat het voorlopig voortmodderen blijft met de schizofrenie van veel woorden, veel beelden en weinig daden, van onvervulde dromen in een wereld die zwanger gaat van seksuele betekenissen. Misschien zijn er meer tranen vergoten om vervulde dan om onvervulde wensen, maar een cultuur die steeds meer nieuwe verlangens oproept en niemand in de gelegenheid stelt die te bevredigen, creëert ongekend leed. En weinig lust.³

Noten

1. Dit wordt ook duidelijk uit het materiaal van Kinsey. Volgens zijn interpretatie neemt het totale aantal 'sexual outlets' af met leeftijd. Hij geeft daaraan een biologische uitleg. Dannecker en Reiche (1974:200-202) wijzen er echter op dat bij hun onderzoeksgroep helemaal geen sprake is van een afname van het aantal seksuele contacten tot het veertigste levensjaar. Zij denken dat de verklaring voor de vroege

- afname van het aantal 'sexual outlets' in Kinsey's onderzoeksgroep eerder ligt in sociale dan in fysiologische omstandigheden, zoals seksuele verveling in het huwelijk.
2. Vrijheid wordt vaak vertaald in termen van het ontbreken van regels. Volgens mij kan vrijheid niet gearticuleerd en beleefd worden zonder regels. Het is met de seks als in het verkeer: zonder regels staat alles stil.
  3. Misschien is lust meer het woord van de toekomst dan de term seks omdat in lust, meer dan in seks, een agressieve ondertoon zit die recht doet aan het ambivalente karakter van seksualiteit.

Literatuur

- Baal, Jan van
 1966 *Dema. Description and analysis of Marind-Anim culture (South New Guinea)*. Den Haag: Martinus Nijhoff
- Dannecker, Martin en Reimut Reiche
 1974 *Der gewöhnliche Homosexuelle. Eine soziologische Untersuchung über männliche Homosexualität in der Bundesrepublik*. Frankfurt: Fischer
- Davies, Peter M. et al.
 1993 *Sex, Gay Men and AIDS*. London: The Falmer Press
- Donzelot, Jacques
 1977 *La police des familles*. Paris: Minuit
- Douglas, Mary
 1973 *Natural Symbols*. New York: Random House
- Draijer, Nel
 1988 *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
- Duyves, Mattias
 1992 In de ban van de bak. Openbaar ruimtegebruik naar homoseksuele voorkeur in Amsterdam. In: Jack Burgers (red), *De uitstad. Over stedelijk vermaak*. Utrecht: Van Arkel. Pp. 73-98.
 1993 The Minitel: The Glittering Future of a New Invention. *Journal of Homosexuality* 25 (1/2). Pp. 193-204
- Foucault, Michel
 1976 *Histoire de la sexualité. T. 1: La volonté de savoir*. Paris: Gallimard.
 1984 *Histoire de la sexualité. T. 3: Le souci de soi*. Paris: Gallimard
- Gagnon, John H., & William Simon
 1973 *Sexual Conduct. The social origins of human sexuality*. Chicago: Aldine
- Gross, Larry
 1993 *Contested Closets. The Politics and Ethics of Outing*. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Hekma, Gert
 1988 "De belaagde onschuld". Een strijd tegen de zelfbevelekking in Nederland? In: Gert Hekma en Herman Roodenburg (red), *Soete minne en helsche boosheit. Seksuele voorstellingen in Nederland 1300-1850*. Nijmegen: SUN. Pp. 232-254.
 1992 *De roze rand van donker Amsterdam. De opkomst van een homoseksuele kroegcultuur 1930-1980*. Amsterdam: Van Gennep.

- 1994a 'Als ze maar niet provoceren'. *Discriminatie van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen in de sport*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- 1994b 'De hetero's komen binnen in brood verborgen'. Het tegendraadse leren van homoseksuele jongeren. In: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 21:1 (juni 1994). Pp. 152-175
- Herd, Gilbert (Ed.)
1984 *Ritualized Homosexuality in Melanesia*. Berkeley: University of California Press
- Kinsey, Alfred et al.
1948 *Sexual Behavior in the Human Male*. Philadelphia: Saunders.
1953 *Sexual Behavior in the Human Female*. Philadelphia: Saunders
- Laumann, Edward O. et al.
1994 *The Social Organization of Sexuality*. Chicago: University of Chicago Press
- LeBrun, Annie
1986 *Soudain un bloc d'abîme*, Sade. Paris: Pauvert
- LeVay, Simon
1993 *The Sexual Brain*. Cambridge Ma.: MIT Press
- Maffesoli, Michel
1982 *L'ombre de Dionysos. Contribution à une sociologie de l'orgie*. Paris: Méridiens/Anthropos
- Michael, Robert T. et al.
1994 *Sex in America. A definitive survey*. Boston: Little, Brown and Company
- Mooij, Annet
1993 *Geslachtsziekten en besmettingsangst. Een historisch-sociologische studie, 1850-1990*. Amsterdam: Boom
- Osté, Mariëlle
1989 *Gigolo's. Gesprekken met hoerenjongens en escortboys*. 's-Gravenhage: Bzztòh
- Paz, Octavio
1994 *De dubbele vlam. Over liefde en erotiek*. Amsterdam: Meulenhoff (oorspr. Spaanse editie verscheen in 1993)
- Praz, Mario
1970 *The romantic agony*. Oxford: Oxford University Press
- Rossen, Benjamin
1989 *Zedenangst: het verhaal van Oude Pekela*. Lisse: Swets en Zeitlinger
- Rougemont, Denis de
1939 *L'amour et l'Occident*. Paris: Plon
- Sade, Donatien A.F. de
1795 *La philosophie dans le boudoir*. Vertaald als: *De slaapkamerfilosofen*. Amsterdam: Bert Bakker, 1968
- Samois
1981 *Coming to Power. Writings and Graphics on Lesbian S/M*. Boston: Alyson
- Sanders, Stephan
1994 *De grote woede van M.*. Amsterdam: De Bezige Bij
- Schiefenhövel, Wulf
1994 'From Eipo patriarchy to Trobriand matrilinearity: Gender roles and sexuality in Highland and Island New Guinea', voordracht op de Twentieth Annual Meeting of the International Academy of Sex Research, Edinburgh June 28 - July 2, 1994

- Schnabel, Paul
 1990 Het verlies van de seksuele onschuld. In: Gert Hekma et al. (red), *Het verlies van de onschuld. Seksualiteit in Nederland*. Groningen: Wolters-Noordhoff. Pp. 11-50
- Snitow, Ann, Christine Stansell en Sharon Thompson (Eds.)
 1983 *Powers of Desire. The Politics of Sexuality*. New York: New Feminist Library
- Spira, Alfred et al.
 1993 *Les comportements sexuels en France*. Paris: La documentation française
- Squires, Judith (Ed.)
 1993 Perversity. Special issue of *New Formations* 19 (Spring)
- Stengers, Jean en Anne Van Neck
 1984 *Histoire d'une grande peur: la masturbation*. Brussel: Editions de l'Université de Bruxelles
- Tarczylo, Theodore
 1983 *Sexe et liberté au siècle des Lumières*. Paris: Presses de la Renaissance
- Vennix, Paul
 1989 *Seks en sekse*. Delft: Eburon
- Wecker, Gloria
 1994 *Ik ben een gouden munt, ik ga door vele handen, maar verlies mijn waarde niet. Subjectiviteit en seksualiteit van Surinaamse volksklasse vrouwen in Paramaribo*. Amsterdam: Vita
- Weelden, Ben van
 1993 *Pronken met jezelf*. Amsterdam: Candide
- Wellings, Kaye et al.
 1994 *Sexual Behaviour in Britain. The National Survey of Sexual Attitudes and Lifestyles*. London: Penguin
- Zessen, Gertjan van en Theo Sandfort (red.)
 1991 *Seksualiteit in Nederland. Seksueel gedrag, risico en preventie van Aids*. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.